

Dilimiz-manaviyyətimiz**DİL XALQIN MİLLİ SƏRVƏTİDİR****Buludxan Xəlilov***filologiya elmləri doktoru, professor*

Bəxtiyar Vahabzadə ana dilimizin təmizliyinə və gözəlliyinə riayət etməyi mədəni zənginlik və kamillik kimi dəyərləndirir, təfəkkür mədəniyyətinin, intellektual qabiliyyətin yüksək göstəricisi kimi ön plana çəkir. Bəxtiyar Vahabzadəyə görə, dil xalqın malı və sərvətidir. O yazır: "Dil xalqındır. Ona görə də dilin gözəlliyi keşiyində yalnız alim və yazıçılar, filoloq və jurnalistlər deyil, bütün xalq duralmalıdır. Bu, hər birimizin vətəndaşlığı burcudur. Bu, ümum-xalq işi, dövlət işidir. Ata-babalarımızdan miras aldığımız ana dilimizi göz bəbəyimiz kimi qorumaq, onu cılalaya-cılalaya, öz dadi-tamı və təmizliyi ilə gələcək nəsillərə təhvil vermək müqəddəs borcumuzdur". (Dildə təbəllik və gözəllik. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s.181)

Bəxtiyar Vahabzadə fikrin daha yığcam, dəqiq ifadə olunmasında dilin rolunu önə çəkir, dörd misralıq bir bayatını nümunə gətirməklə sözlərin fikrin çatdırılmasında daşdığı mənə yükünü izah edir.

Elim, günüm talandı,
Üstünə od qalandı,

Yad əlindən el köçdü,
Bir dağa daldalandı.

O, "Bir dağa daldalandı" misrası əsasında xalqdan gələn "El dağa daldalandı" misalının olduğunu deyir, eyni zamanda "daldalınmaq" sözünün etimologiyasına baş vurur. Bu sözün etimologiyası barədə yazır: "Daldalandı" sözünü açaq. "Dal" dilimizdə arxa mənasındadır. "Dal" kökündən yaranan "daldı" sözü kölgə, xəfə mənasında, "daldal-

lanmaq" feli işə arxalanmaq, pənah götürmək, sığınmaq mənasındadır. Beləliklə, kökə əlavə olunan şəkilçilərdən müxtəlif rənglər, çalarlar yaranmışdır. Söz ilkin mənasından çıxıb müxtəlif rənglər qazana-qazana gözəlləşmiş, şirələnmiş, əlvanlaşmışdır". (Dildə təbəllik və gözəllik. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s.180)

Bəxtiyar Vahabzadə elmi yaradıcılığına Səməd Vurğunla başladığı kimi, dillə bağlı yazılarında da Səməd Vurğuna xüsusi diqqət göstərmişdir. 1956-cı ildə yazdığı "Mən ona borcluyam" məqaləsində onun elmi və bədii yaradıcılıq yollarında Səməd Vurğunun oynadığı rolu özü üçün müqəddəs bir borca çevirdi və bu barədə ürayından keçənləri səmimi şəkildə qələmə aldı. Səməd Vurğuna olan ilk görüşü barədə belə yazır: "Mən Böyük Vətən müharibəsi illərində ədəbiyyata gəlmişəm. Mənimlə bərabər bu dövrdə ədəbiyyata gələn onlarla gəncin bir şair kimi püxtələşib, yetişməsinə Ustad Şairimiz Səməd Vurğunun böyük rolu olmuşdur. Hələ orta məktəbin 7-8-ci siniflərində oxuduğum zaman Səməd Vurğunla görüşmək, onunla söhbət etmək mənim ən böyük arzum idi. Bu arzuma mən birinci dəfə 1945-ci ildə nail ola bildim. O zaman "Ədəbiyyat qəzeti"ndə mənim "Yaşıl çəmə, ağac altı, bir də tünd çay" adlı şeirim dərc olunmuşdu. Ertəsi günü məni Yazıçılar İttifaqına çağırıldı. O zaman "Ədəbiyyat qəzeti"ndə işləyən şair Zeynal Cəbbərzadə mənə dedi ki, Səməd Vurğun səni görmək istəyir (Səməd Vurğun Azərbaycan Sovet

Yazıçılar İttifaqının sədri idi). Bir qədərən sonra Zeynal Cəbbərzadə ilə bərabər onun otağına daxil olduq". (Mən ona borcluyam. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s. 65). Səməd Vurğun Bəxtiyar Vahabzadənin "Ədəbiyyat qəzeti"ndə çap olunmuş şeirlərinin məzəyyatlarını təhlil etmiş, onu həvəsləndirmiş, daha yaxşı yazmağa inam hissini aşılamışdır. Bəxtiyar Vahabzadə yazır: "O, (Səməd Vurğun - B.X.) "Ədəbiyyat qəzeti"ndə çap olunmuş şeirimə göstərib:

- Bu, çap olunmuş neçənci şeirindir?

- Doqquzuncu, - deyə cavab verdim.

O ayağa qalxıb:

- Yaxşı şeiridir, - dedi. - Yaxşılığı orasındadır ki, ritorikadan, ümumi sözlükdən uzaqdır. Konkret bir lövhə çəkmişin.

Bundan sonra o bizə sənətin, şeirin bəzi sirlərindən danışdı. ...Ədəbiyyata gələn hər bir gəncdən yeni səs, yeni nəfəs tələb ediyini təkidlə təkrar edirdi. O mənə də konkret lövhələr əsasında yazmağı, şablona, ritorikaya uymamağı məsləhət gördü" (Mən ona borcluyam. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s. 66).

Bəxtiyar Vahabzadə Səməd Vurğunun onun yaradıcılığına çox həssas yanaşdığını, onun seirləri üzərində qeydlər apardığını inkişafı üçün böyük fayda saymışdır. Hətta "Daşda bir ürək", "Axma, dur ey zaman", "Sarılgın hikməti" və sair şeirlərinin qüsurlu cəhətlərini tənqid etdiyini, misralar üzərində qeydlər apardığını onun yaradıcılığına "istiqamət verən bir mayak" hesab edir. (Mən ona borcluyam. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s.66-67).

Bəxtiyar Vahabzadə Səməd Vurğundan sənətkarlığın, yaradıcılığın sirlərini öyrənmiş, "Səməd Vurğunun poeziyası" mövzusunda yazdığı elmi iş ona elmi dərəcədə başqa gələcək yaradıcılıq yolunu da müəyyənləşdirməkdə, yeni elmi yaradıcılıqla yox, şeir yaradıcılığı ilə məşğul olmasına yol açmışdır. Bu barədə oxuyuruq: "1947-ci ildə mən aspiranturaya daxil oldum. Mən "Sa-

məd Vurğunun poeziyası" mövzusunda dissertasiya yazmağa başladım. Bu mövzu mənə yalnız elmi iş olmadı. Bu mövzunu işləkən mən həm də bir şair kimi Səməd Vurğundan, onun sənətkarlıqla işlətdiyi ədəbi vasitələrdən sənətin sirlərini öyrəndim. Mən 1950-ci ildə dissertasiyımı tamamlayıb müdafiə etdim, elmi dərəcə aldım. Mən həmin əsərimdən bir nüsxə Səməd Vurğuna təqdim etdim. O özünün yaradıcılığı haqqında yazılan dissertasiyanı vərəqləyib mənə dedi:

- "Elmi iş yazmısan, yaxşı elmi-sən. Ancaq mənə sən şeirdə daha çox müvəffəq olursan. Sən bu yolla gətməlisən."

(Mən ona borcluyam. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s.67). Beləliklə, Səməd Vurğunun bu məsləhəti ilə Bəxtiyar Vahabzadə şeirə, şeir yaradıcılığına üstünlük verir, dilin bədii imkanlarına, obrazlılığına daha çox diqqət göstərir. Nəticədə o, şeirdə uğurlar qazanır, eyni zamanda dilimizin imkanları ilə bağlı söylədiyi fikirlər dilçilik görüşləri kimi diqqəti cəlb edir. O təkcə şeirdə deyil, həm də dilimizin bədii imkanları ilə bağlı söylədiyi fikirlərində, dillə bağlı görüşlərində sənətkarlığını, peşakarlığını təsdiq edir. Bu işdə Səməd Vurğundan öyrəndikləri heç də az deyil.

O yazır: "Səməd Vurğun bizim şeirlərimizi oxuyarkən, xüsusən onun dilinə, dilin bədii və obrazlılığına çox diqqət yetirirdi" (Mən ona borcluyam. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s.67). 1951-ci ildə yazdığı "Əbədî heykəl" poemasının Səməd Vurğun tərəfindən diqqətlə oxunduğunu, əsərin bir çox sahifələrində qeydlərin göstərilidiyini onun sənətkar kimi formalaşmasına müsbət təsir göstərmişdir: O, bir çox misraların altından xətt çəkərək: "dillə fikir ver" sözlərini yazmışdır. Bəyənədiyi misraların yanında isə ya üç nida, ya "sağ ol", yaxud da "afərin" sözlərini yazmışdır. Həmin poemanı Səməd Vurğunun qeydləri əsasında yenidən işləyib çapa verdim və əsər haqqında tənzimləmiş yaxşı fikirdə oldum" (Mən ona borcluyam. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s.67).

həbzada. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s. 67). Deməli, Səməd Vurğunun qeydləri, fikirləri Bəxtiyar Vahabzadənin təkcə sair kimi deyil, həm də dilin təəssübkeşi kimi formalaşmasında özünün qeyd etdiyi kimi) bizim Bəxtiyar Vahabzadə nəzərdə tutulur - B.X.) inkişafımıza kömək etmişdir" (Mən ona borcuyam. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s. 67).

Bəxtiyar Vahabzadə Səməd Vurğunun məruzələrindən, alovlu şeirlərindən, qeydlərindən, söhbətlərindən yaradıcılığın nə demək olduğunu öyrənmiş, Mehdi Hüseynin ədəbi əsərlərindən, elmi-nəzəri süviyyəsi yüksək olan məqalələrindən, ədəbi dövrlərdə fikir, ideya sahibini kimi seçilməyindən ədəbiyyat, sənət havası ilə nəfəs almağı, iradəli, təmkinli olmağı oxş etmiş və bununla da ədəbiyyatın, dilin kişikislinə çevrilmişdi. Öz xalqının dilinin, tarixinin, ruhunun və məənəviyyətinin kişikisi olmuşdu. Xalqımızın ruhu, məənəviyyətinə, psixologiyasına dərinlən bağlı olan ədiblərin, şairlərin yaradıcılığını təhlil etməsi, dil xüsusiyyətlərini araşdırması təsadüfi olmamışdır. Təsədüfi olmamışdır ona görə ki, onun özü də xalqa, onun dilinə, dəyərlərinə çox bağlı olmuşdur. Bu mənada 1957-ci ildə yazdığı "Ən böyük dayaq xalqdır" məqaləsində Mirzə İbrahimovun "Böyük dayaq" romanının dil və üslub xüsusiyyətlərindən bəhs etməsi xalqa bağlılıq hissindən əl bariz nümunəsidir. Hətta Mirzə İbrahimovun "Böyük dayaq" əsərindən gətirdiyi nümunə də bunu təsdiq edir: "Ey mənim xalqım, ey mənim ümidim və pənahım, üyürəyim istiliyi səndədir. Fikrim işığını səndən alı. Həyatımın hər yolunun sürüşkən döngələrində qolumdan tutan, məni yuxılmağa qoymayan sən olmusan. Gözəl binalar üçün mənə daş yonduran sənindir. Yolların kənarında ağac əkdirən, səhralara su gətirən, yerin altını eşib sərvət tapdıran, çöllərdə məhsul yetirmək həvəsini alovlandıran, qolumdan tutub "Yaz!" deyən sənənsən. Alçaq əllər mənə uçuruma itələyəndə dadıma sən çatmışsan, amansız qorxu başı-

mın üstünü alaraq mənə ağır fikirlərə saldığı zaman, xoş günün dönlük dostları, zəif və qorxaq yoldaşlar məndən öz döndərdiyi zaman yeganə dayanacağım sən olmusan" (Ən böyük dayaq xalqdır. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s. 42). Bu romanda Bəxtiyar Vahabzadənin diqqətini özünə çəkən cəhətlərdən biri elə yuxarıda qeyd olunan sözlərdə, həmin sözlərin mənə və məzmunundadır. Bəxtiyar Vahabzadə yazır: "Bizcə, romanın adı da bu sözlərdən doğmuşdur və müəllif yuxarıda misal gətirdiyimiz sözlərə oxucusuna demək istəyir ki, hər bir kəsin ən böyük dayağı tək-tək adamlar deyil, mənsub olduğu xalqdır. Vay o adamın halına ki, öz xalqından ayrı düşsə, onun ruhuna, onun məənəviyyətinə, dilinə və tarixinə biganə ola" (Ən böyük dayaq xalqdır. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s. 42).

Bəxtiyar Vahabzadənin "Böyük dayaq" əsərinin dilində cəlb edən cəhətlər nədir? Obrazların dilinin canlı, təbii, fərdi olması. Canlı danışq dilindən düzgün istifadə olunması. Obrazların dilində atalar sözlərdən, məsəllərdən, idiomatik ifadələrdən gen-bol istifadə olunması. Eyni zamanda müəllifin dilinin də canlı, təbii və təmiz olması. Bəxtiyar Vahabzadə yazır: "Əsərin dilinə gəlincə demək lazımdır ki, M.İbrahimovun bu əsərinin dili başqa əsərlərinin dilindən daha canlı, daha təbii, daha gözəldir. Romanda obrazların dilində fərdiləşmə daha üstündür. Müəllif idiomatik ifadələrdən, el danışq tərzindən, atalar sözlərindən, məsəllərdən, bir sözə, canlı danışq dilindən istifadə etmişdir" (Ən böyük dayaq xalqdır. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s. 54).

Bəxtiyar Vahabzadə müəllifin - Mirzə İbrahimovun öz dilində işlətdiyi idiomatik ifadələrə diqqətlə yanaşır, yazıcıların dilində çox az təsadüf olunan idiomatik ifadələrə izah verir. O yazır: "Müəllif bir yerdə "kəkləyim azıb" idiomatik ifadəsini işlətməmişdir. Mən şəxsən bu sözlə yazıcılarımızın dilində

çox az təsadüf etmişəm. Lakin bu ifadə el arasında işlənir. Bu, çox yeyəndən sonra soyuq dayan adamın vəziyyətini, daha doğrusu, xəstələndiyini çox dürist ifadə edən bir sözdür. Bu sözün yaxşılığı bir də orasındadır ki, xəstəliyin adı poetik ifadə olunmuşdur. (Ən böyük dayaq xalqdır. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s. 54-55).

Bəxtiyar Vahabzadə "Böyük dayaq" romanının dilindəki nəqəslər barədə də qeydlərini söyləyir. Romanın dili fonunda Azərbaycan dilindəki sözlərin işləmə imkanlarına, mənə və məzmun gözəlliyinə münasibət bildirir. O, yerində işlənməyən sözləri nəzərdən keçirir, onların mətdəki və mətdəndənkən mənalara izah verir. Məsələn, "Son zamanlar Rüstəm kişi oğlunun tora düşməsindən, pis bir günah işləməsinə qorxurdu. 24 yaşlı canı-bəşə sağlam, istiqanlı bir oğlan özünü nə qədər saxlayacaqdı" cümləsindəki istiqanlı sözü izah verərək yazır: "Sonuncu cümlədə "istiqanlı" sözü yerinə düşməmişdir. Çünki "istiqanlı" sözü canlı danışq dilində mehriban, səmimi mənasında işlənir. Burada isə müəllif həmin sözü təxminən - "ehtiraslı" mənasında işlətməmişdir" (Ən böyük dayaq xalqdır. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s. 55). Doğrudan da növbəti canlı danışq dilində, eləcə də ədəbi dildə "istiqanlı" sözü "qanı isti olan" (məsələn, istiqanlı heyvanlar; Balina istiqanlı heyvandır) və məcazi mənada "çox ünsiyyətli, adamayovuşan, mehriban, üzgümlər" (məsələn, istiqanlı uşaq; istiqanlı adam. - Əsasən çox istiqanlı olan bu gənc komandirlə soyuqqanlı danışdı. Ə. Vəliyev) mənalarda işlənir. (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cild. 2-ci cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, s. 585) "istiqanlı" sözündən yararlanmış "istiqanlılıq" sözü "mehribanlıq, səmimiyyət, izgümlərlik", "coşğunluq, dəliqanlılıq" mənalarda (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cild. 2-ci cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, s. 585) işlənir və təsdiq edir ki, "istiqanlı", "istiqanlılıq" sözləri "ehtiras-

lı" mənasını ehtiva edə bilmir.

Bəxtiyar Vahabzadə "Böyük dayaq" əsərindən çıxış edərək səzlərin, ifadələrin ən incə mənalara, ifadə imkanlarına tələbbər mövqədən yanaşır, sözlərin, ifadələrin ruhunu duyur. Bu mənada "başın sağ olsun" ifadəsi ilə "canın sağ olsun" ifadəsini bir-birindən fərqləndirir. O yazır: "Əsərdə iki yerdə dilimizdə əzizlən adamı təsəlli üçün deyilən "başın sağ olsun" ifadəsi "canın sağ olsun" şəklində işlənməmişdir.

Fərma müdiri Rüstəm kişiyyə belə deyir: "A Rüstəm, son kolxoz sədrisən, hər ixtiyar sənin olındadır. Sözü niyə havaya sovurursan? Yalandan akt eləmişəm, əlində material var, şübhəyə düşməsən, qəmsiyyə göndər, yoxlat. Düz çıxdı, ixtiyar sənin əlində, nə cəzəm var ver. Yalan çıxar, başın sağ olsun" (Ən böyük dayaq xalqdır. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s. 55). "Başqa bir misal: Telli arvad Pərşana deyir: "Ay qızım, mənim nəyim var, dadın mənə neynəsən. Qulluğum yox, aşığı sala, ayri işim yox, başıma çırp. Bir oğlun var. Fərma müdiri, onu da özü qoyub. Xoşuna gəlməz özü də çıxardar. Sənəin başın sağ olsun. Acından ölməyəcək ha" (Ən böyük dayaq xalqdır. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s. 56). Göründüyü kimi, "başın sağ olsun" ifadəsi "canın sağ olsun" kimi işlənməmişdir, bu da düzgün deyildir.

Rəyçi: prof. N. Cəfərov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri, I-II cildlər. Bakı, 2004.
2. Vahabzadə B. Hər çiçəkdən bir ləçək. Bakı, 1982.
3. Qurbanov A. Müasir Azərbaycan dili. I cild. Bakı, 2003.
4. Xəlilov B. Dövlət dili həmişə tələyüklü məsələlərdən biri olmuşdur. // Azərbaycan məktəbi, 2013, № 3.